

*...a magyar kultúrának egy nagyszerű műhelye,
a Magyar Rádió – Én is munkatársa lehettem*

1954. július 14-én vettek föl a Rádió Irodalmi Osztályára szerkesztőnek. 2008 nyarán nyugdíjas voltam, dolgoztam szerződés nélkül, de rendszeresen. Akkor alakították át a Rádiót, úgy, hogy egyszerűen megszűnt a *Legendás irodalom* műsorideje, megszűntek a heti versműsorok. Nem dolgozhattak nyugdíjasok, lassanként szerkesztők és színészek sem, az Irodalmi Osztály néhány szerkesztőre zsugorodott. Az is elég arra a minimális műsoridőre, ami maradt.

Mikor elkezdtem, még nem voltam huszonkét éves, éppen elvégeztem az egyetemet; hetvenhat évesen fejeztem be, akkor sem teljesen, mert műsoraim leírását és publikálását máig folytatom, hatvanhárom évvel azután, hogy kaptam egy íróasztalt, egy telefont, megismertem a stúdiómunkát.

Szakdolgozatom a kuruc költészet stilisztikai elemzése; Pais Dezsőnek, Tolnai Gábornak és Klaniczay Tibornak írtam, megjelent az ItK-ban – senki másé az évfolyamon. Felajánlották, legyek aspiráns, vagy tanársegéd. De olyan ellenszenves volt a versenyfutás az állásokért, hogy nem mentem el az aspiráns vizsgára, kijelenttem, tanár akarok lenni, amikor már lassan minden állást betöltöttek. Egyetlen lehetőségem maradt: a Rádió. Korábban már készítettem az Ifjúsági Osztálynak egy műsort Csokonairól, tehát a munka nem volt egészen ismeretlen, magam pedig gyerekkoromtól nagyon szerettem a rádiót. Miután a Személyzeti Osztály elfogadta az egyetem ajánlását, felvettek az Irodalmi Osztályra, 1954. július 15-én.

1956 után megkaptam a rólam írt dokumentációt.

Az Egyetem aspirantúra ajánlásából: „Az évfolyam egyik legtehetségesebb tagja, komoly tudományos érdeklődése van. Határozott hivatást érez a kutatómunkára... Jó irodalmi érzéke alapos szorgalommal, megbízható rendszerességgel párosul. Tanulmányi eredménye kitűnő. A Rádió külső munkatársaként dolgozik.”

Tamási Lajos, a helyettes osztályvezető ezt írta: „Ma beszéltem Marek Zsuzsannával, akit hozzám küldtetek. (Ökrösné) Szimpatikus ember, s értelmesnek is látszik, afféle szerelmese az irodalomnak, [...] Ha hozzánk jönne, nem lenne kifogásom. Ajánlanám mindenesetre, hogy a Rádió szerezzé meg magának – ha egyébként nincs vele különösebb probléma.”

A felvételi szerződésből: „Alkalmazzuk Önt 1954. július hó 15. napjától kezdődő hatállyal kötelező szakmai gyakorlatra. Szolgálatra Irodalmi Osztályunkra osztjuk be, mint gyakorlatos lektort... Jogunk van arra, hogy munkaerejét ugyanilyen vagy hasonló munkakörben más munkahelyen, esetleg bármelyik vidéki stúdióinkban is igénybe vegyük.

Munkáját a Magyar Rádióhivatal vezetője, vagy az általa megbízott dolgozó irányítása szerint tartozik ellátni.

Munkaideje folyamatos. Jogosultak vagyunk munkaidejét a napi 8 órás munkaidő figyelembevételével reggel 7 és éjjel 1 óra között megállapítani...”

Dalos László, egyik kedves első főnököm, aki felelős volt a világirodalmi és magyar csoport munkájáért, hamarosan egy kész műsor kéziratát adta a kezembe, Zrínyi Miklósról: mi a véleményem róla? Egyáltalán nem tetszett. Füsi József állította össze (akkor még nem hallottam a kitűnő olasz-fordító íróról), sablonos dolog volt, nyilván unta. Ezt meg is mondtam Dalos Lacinak, ő a véleményemet elfogadta (nyilván maga is így gondolta), és rám bízta, csináltassak jobbat. Ami kapóra jött nekem, a dezertált régimagyarosnak, nagyon szerettem Zrínyit. Nekem akkor még szélesebb ismeretségi köröm nem volt a szakmában, Albert Gábor évfolyamtársamat javasoltam, ő már az OSZK-ban dolgozott, s megbeszéltem vele, hogy kellene ezt jól megcsinálni, Egyformán gondolkodtunk, ebben a témában egyformán felkészültek voltunk, tudtam, hogy jól ír. „*Ne bántsd a magyart*” címmel, Zrínyi Miklós prózájából válogattunk. Ez már az '56 előtti felfutás szabadabb légkörében készült, de a mi fiatalságunk elfogulatlan bátorsága kellett hozzá. Dalos László elfogadta, átadták a rendezőnek, aztán kivettünk egy hét szabadságot, mert összeházasodtunk.

Az esküvői fényképről lemaradt a fejünk, meg kellett ismételni a fényképezést. Bementünk a városba, s egyúttal a Rádióba, ahol éppen készült a stúdiófelvétel. Forró hangulatban lelkes színészeket találtunk, és boldog rendezőt, Solymosi Ottót, aki azt mondta, úgy szól ez a szöveg, mint egy hatalmas kórus. Ez 1954. november elején történt, egy év múlva a Rádióújságban nyilatkozott Kodály, hogy hallotta a műsort, akkor fogant meg benne a *Zrínyi szózata* című oratórium, ezért a Rádió együttese mutatták be először a rádióban, aztán a Zeneakadémián. Ott voltunk Gáborral, büszkék és boldogok voltunk.

Ez a Rákosi-rendszer összeomlásának határán, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején történt. Már az egyetemen is a professzor orra előtt mentünk el az órájáról, köszöntünk is neki, aztán kimentünk a napfényes Duna-partra. Ez folytatódott a következő két évben, csúcspontját '56. október 23-án érte el. Én kollégáimmal késő estig kint voltam az utcán, aztán hazamentem. Gábor tudószanatóriumában volt, egyéves volt a fiam, így mi kívül maradtunk. 1956, a forradalom és leverése, az utána következő terror mégis egész életünkre rányomta a bélyegét. Mi nem mentünk el – *Mi pedig itt maradtunk*, ez Gábor egyik regényének a címe –, de belső emigrációban éltünk.

Az évek során azonban a Rádió jelentős alkotóműhellyé vált, műsoraiban jelen voltak a magyar szellemi élet kiválóságai. Én kezdettől a magam ízlése szerint szerkesztettem, hol szűkebb, hol tágabb keretek között, és ahogy sokan mások, igyekeztem segíteni az elnyomott írókon. Elveimmel ellenkező műsort nem készítettem, későbbi dokumentátorok dicsértek érte. Olvastam az elem kerülő kortárs irodalmat, alaposan felkészültem mindenkiből, akivel összehozott a munka. Akárkivel nem dolgoztam; sok tehetséges és becsületes embert megismerhettem. Jellemző, hogy legfontosabb munkatársaimról kiderült, reformátusok. Jó szolgálatot tett nekem a gyerekkori nevelés, ismeretlenül is azokhoz vonzódtam, akik hasonló nevelést kaptak, és ez jó volt.

Gyerekkoromban írtam verseket, regényt, színdarabot, kamasz koromban ismét verseket, de abbahagytam, kiegyensúlyozott voltam, sokat tanultam. A rádió állandó feszültségében aztán szükségem volt arra, hogy megtartsam magamat, újra írni kezdtem. Ahogy első kötetem fülszövegében írtam: „énekelni a sötétben”. Például így:

Félelem

Egészen kicsi a Föld az égen
egészen kicsik az emberek
s köztük én egészen kicsi vagyok.

Ülök az emeleten,
néma falak között,
messzire szalad idegen autó
az ablak alatt.
Csak sötétség látszik az égből
s a villanybúra szemben a palatetőn
kettőzött néma hold.
Ezer év előtti csillagok fényében élek,
s hogy meddig lesem a fű növést,
nem tudom.
Remeg a föld a talpam alatt,
csörömpöl hűvös üveg,
néma gömb sugárzik fejem felett,
négy fal között ülök egymagam,
remeg a föld a talpam alatt.

Évek hosszú során át mindig lehettek verselemző műsoraim, ezekben foglalkoztattam azokat az írókat, költőket, akik másképpen nem szólalhattak meg. Ez jó előiskola volt hosszabb beszélgetésekhez. A század második fele a magyar irodalom csúcsai közé tartozik, s nekem alkalmam volt szinte mindenkivel dolgozni, Veres Pétertől Weöres Sándorig. Az öregek atyáim voltak, a fiatalok testvéreim vagy gyerekeim. Az irodalmi nagycsalád időnként tömegével alkalmat adott sírásra. Szerettem volna, ha Kormos beszélget Nagy Lászlóval a mikrofonom előtt, hirtelen meghalt Kormos, Nagy László hamarosan követte. Ezek nagyon megviseltek. Akiről beszélünk, az él, tehát beszélgetni akartunk róluk, folytatni ott, ahol ők abbahagyták, anekdotákkal. Évtizedek aprómunkája olyan csapatot szervezett körém, írókat, kritikusokat, akik barátok voltak, s a nehéz időket viccelődéssel éltek túl. Anekdotáztak, én pedig alkalmas voltam arra, hogy ezeket az eleven anekdotákat továbbadjam, mert le tudtam ültetni őket a mikrofon köré. A hallgatókat pedig a rádióhoz, művekről is beszélünk, műveket is bemutattunk, az élmény több rétegű volt, különösen a rádióban, ahol a hangunk is élt.

Így született a *Legendás irodalom* 1988. február 8-án a Kormos István legendával, s ebből hat könyv 2009-ig. Szerették az írók és a hallgatók, aztán az olvasók is. Legfontosabb munkatársam Domokos Mátyás és Lator László volt, de mindenki mellém állt, akit kértem, nagyjából kétszázötvenen.

Amikor már készültek a legendák, az új verseskötetemben volt ez a sor: „Ne sírj Zsuzsánna értem.” Ebből indulva írta Weöres Sándor felesége, a költőnő Károlyi Amy, a következő verset:

KÁROLYI AMY

Ne sírj Zsuzsánna

Albert Zsuzsának

Ne sírj Zsuzsánna! Zsuzsánna, sírj
 hogy barátaid megöregszenek
 hogy mind magasabb lesz az emelet
 s mik hozzád visznek, már csak helikopterek
 hogy nyárra ősz, és őszre tél
 zöld levélnél szebb a piros levél

mert szép a hullás spirál vonala
 akárha csigaháznak forgó járata
 az enyhe, szédült légbe-libbenés
 a lassú könnyű megöregedés
 a törékeny és ezüstözött
 a ferde napsugártól tükrözött

A lengő mozgást nézd, ne az avart
 hol minden mozgás másiktól takart.
 Utolsó pörgés után tarka sír.
 Ne sírj Zsuzsánna, Zsuzsánna, sírj.

Most pedig siratom a rádióval Tarján Tamás irodalomtörténészt. Rövid, de felejthetetlen közös munkánk alatt megismerhettem kiemelkedő tudását és emberiségét.

Éreztem, hogy az élőköt sem hagyhatom el, ebből született a következő négy könyv, ezek párbeszéddek, csak ketten beszélünk, az író, vagy tudós, vagy zeneszerző, meg én.

A *Legendák* tizedik kötete ilyen.

Farkas Ferenc, a zeneszerző írt nekem egy levelet: „Anch io sono pittore” azaz

szeretne beszélgetni velem. Boldogan vittem a mikrofont, s készült ebből egy nagyon érdekes beszélgetés versek megzenésítéséről, Weöres Sándorról, és másokról. Őt így ismertem meg, a könyv többi szereplője régen személyes ismerősöm volt.

Kanyar József, a Somogy megyei Levéltár igazgatója adta ki elsőként Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádsággyűjteményét. Tőle kaptam, így beszélhettem róla. Vele sógorom, dr. Albert Áron kaposvári orvos hozott össze. Mesélt nekem 1945 utáni munkáiról a Nemzeti Parasztpártban, tagja volt a Parlamentnek, részese a földosztásnak, Pécssett szabadegyetemi programokat szervez, vendégül látják Illyés Gyulát, Kodályt, a Berzsenyi Társaság főtítkára. Az 1948-ban rendezett Berzsenyi ünnepségen Illyés Gyulával és Tolnai Gáborral Németh László is megjelent Kaposváron, s az egész országnak mondta, amiről ott beszélt. Mit jelent ma Berzsenyi, „ez a rendi Diogenész”? Az 1800-as években senkiben sem volt akkora forradalom, mint a niklai magányosban, s Berzsenyire akkor azonnal ráismert Széchényi, az első igazi forradalmár.

Kárpáti Kamil ötvenhat előtt megjárta Recsket s a rendszer többi börtönét. Első kötetét nem tudtam a Rádióban ismertetni, mert ötvenhat még túl közel volt, de minden könyvét elküldte, s azokról már tudtam beszélni a hallgatóknak. Reneszánsz költő és prózaíró, Itália szerelmese, az ötvenhatos mártír Gérecz Attila emlékének szenvedélyes gondozója. Költészetében megteremtette szülővárosa, Pesterzsébet mitológiáját, prózájában eposzát.

Martinkó András irodalomtörténész, esztéta, de verseket is ír, gyönyörű palóc beszédét sajnós a nyomtatott szövegből nem halljuk, annál inkább megismerjük bensőséges viszonyát Petőfivel, az *Ómagyar Mária-siralommal*, s egy öregkorában is ifjú érzékenységgel élő társunkat, kinek életében a szeretet volt a legfontosabb. A faluja, a tanárai, s a magyar irodalom.

Vargyas Lajos tanít az egyetemen, népdalóráira jártam, a magyar táncházmozgalom elindítóival együtt, államvizsgám egyik vizsgáztató tanára. Jellemző, hogy később Kodály munkatársa is. Verstana, balladás könyve, nagyszerű gondolatai a balladák megjelenéséről a különböző nemzeti kultúrákban olyan ember fejében születtek, aki a bombázások szünetében magyar költők verseit mondta fejből társainak a pincében, mert nemcsak tudós, hanem jó és kedves ember is.

A debreceni Tóth Endre költészetét évtizedeken keresztül figyelemmel kísértem, támogattam; Czigány György rádiós és televíziós munkája után meglepett minket bőven áradó költészete. Szakonyi Károly a Lyukasórában bizonyosságát adja, hogy nemcsak kitűnő író, hanem ismeri pályatársai munkáját is, képes okosan és kedvesen bemutatni a közelmúlt íróit az olvasóknak. Egészen más élet, más munka Domokos Péteré, ő arra szánta életét, hogy a finnugor népek és nyelvek tudósa legyen, ezt továbbadja az egyetemen, s találjon jó magyar írókat, akik a rokonnépek irodalmát magyarra fordítják. Kőrösi Csoma Sándor vagy Reguly Antal munkáját folytatja, ahogy a nagy sámánkutató, Diószegi Vilmos. Vele beszélgetni már nem lehetett, de írt nekem egy beszámolót munkájáról. Felolvasni már nem tudta, mert korán sírba vitte áldozatos szibériai kutatómunkája.

A másik könyv az ötvenhatos. Ebbe olyan beszélgetéseket gyűjtöttem, amelyek szólnak az előzményekről, hogy mi váltotta ki a forradalmat, s az én huszonharmadikai emlékeimről, a forradalom napjairól, áldozatairól, akiket ismertem, akit agyonlőttek, aki öngyilkos lett, aki fiatalon meghalt. És következményeiről, a bebörtönzésekről, kivégzésekről, azokról, akik elmentek, Párizsba, Londonba, Amerikába, Ausztráliába, diákok, gyerekek, az erzsébeti „srácok”. A Széna téri kislány Ausztráliában néprajzos és költő, a rendszerváltozás után azonnal hazajön Bécsből, bejön a Rádióba, s elmond nekem mindent, ami történt vele.

Tóth Bálint pannonhalmi bencés diák, első éves egyetemista, évfolyamtársunk, mikor „összeesküvéssel” vádolják őt és barátait, 1951-ben. Húszévesek a börtönökben. Mértéket vesznek róla, tévedésből, koporsóra. Verseket írnak WC-papírra, fordítanak, s mikor Nagy Imre kormánya idején enyhül a nyomás, a váci börtön udvarán *Füveskert* címen antológiát szerkesztenek. De visszatérő álma, hogy akasztják. Attól fél, hogy ezt álmodja, ha meghal. Öregek otthonában halt meg tavaly. Jó barátunk volt.

Bihari Sándor látta Miskolcon, hogyan nézi Illyés Gyula a bevonuló oroszokat, aztán hallotta a szomszéd cellából a halálra ítélt búcsúkiáltását.

Papp Tibor és Parancs János diákok, elmennek, mert nem akarnak rabok maradni. Párizsban pedig megcsinálják a Magyar Műhelyt, modern magyar verseik kiadóját, egyszersmind a hazai magyar irodalom bázisát; Papp Tibor csak hazalátogat, de Parancs hazajön, mert nem bírja a „modern Babilont”.

A klasszika-filológus egyetemi tanár Borzsák István '56 után raktáros az Egyetemi Könyvtárban, s ott tapasztalja, mennyi részvét és jóság van az egyszerű emberekben. De közvetlenül a polcra veheti le Bornemisza *Magyar Elektráját*, prédikációs kötetét, s ezekből nagyszerű munkái születhettek. 1945-ben az utcáról viszik kicsi robotra, míg a vonat Szibériába ér, megfejtí görög tudása segítségével a cirill feliratokat. Megtanul oroszul, s fordít németből, franciából oroszra lepárlás-technikai szakkönyveket. Jókat mosolyog azon, amit ő nem ért, és valószínűleg mások sem fogják megérteni. Szóval, minden bajban segített rajta a munka, meg az ő „római reformátussága”.

Nekem pedig segített munkatársaim szellemi ereje, hite valami magasabb rendű emberségben. Köszönöm nekik és a sorsnak, hogy lehetőségünk volt összegyűjteni, elbeszélni és megírni korunk hiteles történetét és irodalomtörténetét.